

grænset omfang har været muligt for forfatterne selv at skabe den nødvendige grundforskning. Bønderne (gårdmændene) og de små håndværkere og handlende i byerne har fået en meget tilbagetrukket plads. Også når det gælder de politiske repræsentanter for disse grupper, Venstre og Konservative, savnes tydeligvis grundlæggende undersøgelser. I lang tid var den danske historieskrivning domineret af den radikale tradition. Igennem de seneste år er der især fra marxistisk side påbegyndt en analyse af Socialdemokratiet og dets rolle. Derimod har Venstre og Konservative kun tiltrukket sig begrænset opmærksomhed, og det er formentlig en hovedgrund til, at disse partier i den nærværende fremstilling næsten helt får tildelt skurkenes rolle, mens behandlingen af Radikale og Socialdemokratiet undertiden nærmer sig det ukritiske.

Mere generelt savnes der nye og gennemarbejdede undersøgelser af de forskellige klasser og lag i datidens danske samfund. Med al respekt for Jak. Kr. Lindbergs og Jørgen Pedersens banebrydende undersøgelser i datiden, må der ved en målrettet indsats kunne etableres bedre og mere nuancerede indblik i de forskellige klasser og lags forhold. Tilsvarende gælder for den dagligdag, datidens mennesker levede i. Deres arbejdsforhold, deres familie- og boligforhold, deres fritid og deres holdninger. Det er i denne sammenhæng påfaldende, at forfatterne omtaler de organiserede bestræbelser på etablering af en ny arbejderkultur, mens det lykkes dem at forbigå et så karakteristisk kulturelement som den voksende aktive og passive interesse for idræt og sport i datiden.

Svend Aage Hansen og Ingrid Henriksens bog udgør et godt udgangspunkt for en sådan fremtidig forskning, og i modsætning til Svend Aage Hansens arbejde om *Økonomisk vækst i Danmark*, er der desuden grund til at tro, at nærværende bog ikke vil virke næsten lammende på kommende historikere. De to forfattere bevæger sig nemlig her overvejende inden for en tradition, hvor de fleste danske historikere føler sig hjemme – og kan tage til genmæle eller udbygge og supplere bogens undersøgelser.

Ole Hyldtoft

Troels Fink: Da Sønderjylland blev delt 1918–1920, I–III. Bd. I: Forberedelserne. Bd. II: Grænsestriden. Bd. III: Afstemningerne og genforeningen januar til juli 1920. Åbenrå, Institut for Grænseregionsforskning, 1978–79.

Da Troels Fink i indledningen til de to første bind af »Da Sønderjylland blev delt 1918–1920«, der udsendtes i 1978, gjorde opmærksom på, at det var hans plan at afrunde sin skildring af genforeningshistorien med et tredje bind om begivenhederne i foråret 1920, forekom det rimeligt at afvente dette binds udgivelse for at kunne anmelde værket i dets helhed. Mens bind I behandler perioden fra oktober 1918, da Tysklands militære nederlag i 1. verdenskrig var en kendsgerning og det slesvigske spørgsmål som følge heraf fik fornyet aktualitet, til maj 1919, hvor grænsestriden for alvor brød løs i Danmark, samler bind II sig om grænsespørgsmålet som politisk konflikt – såvel i indenrigspolitisk dansk som i sønderjysk sammenhæng – og den internationale kommissions forberedelse af afstemningsprocessen i Sønderjylland. I bd. III behandles endelig »en af de mærkværdigste (perioder) i Sønderjyllands lange historie« (Fink III, s. 10), Sønderjylland i afstemningstiden under den internationale kommissions styre frem til Danmarks overtagelse af 1. zone og Christian X's modtagelse af de nyvundne undersåtters hyldest på Dybbøl Banke den 11. juni 1920.

Det er en omfattende opgave Fink har påtaget sig, men det må fastslås, at han har løst den godt. Grænsestriden, afstemningstiden og genforeningen er emner, som har væ-

ret behandlet gentagne gange, men aldrig så omfattende og samtidig dybtgående som her. Forfatteren fremhæver med rette, at han i forhold til tidligere fremstillinger har kunnet bygge på et stort hidtil ukendt kildemateriale. Nævnes bør især de franske og engelske udenrigsministeriers arkiver, som ikke tidligere har været tilgængelige resp. udnyttet. Ikke mindst venstre-rigsdagsmanden Vanggaards privatarkiv har tillige tydeligvis været af afgørende betydning. Fink nævner ikke, at der på nogen måde skulle have været problemer med at få adgang til relevant materiale, og netop dette – misundelsesværdige – forhold er årsagen til, at afhandlingen bygger på et så solidt grundlag, at der næppe er grund til at antage, at der vil dukke nyt materiale op, som væsentligt vil kunne rykke ved resultaterne. Som venteligt er teksten spændende, velskrevet og let læselig. Et indholdsreferat vil det blive for omfattende at give her, såfremt værket skal vederfares retfærdighed. Derimod er der visse punkter og forhold, som er af betydning for dets benyttede, og som det derfor vil være nyttigt at redegøre for.

Blandt de trykte fremstillinger, som Fink har kunnet bygge på, er der især grund til at fremhæve Harald Jørgensens »Genforeningens statspolitiske baggrund«.¹ HJ's bog udgør reelt en parallelfremstilling til Finks bd. I og de første kapitler af bd. II. Generelt lagde HJ noget større vægt på sagens tyske aspekter, mens Fink behandler den danske side mere indgående (og samtidig efterlyser en seriøs tysk behandling af emnet). Disse forskelle er dog kun nuancer. Derimod skal det med det samme noteres, at Fink i sin bog har imødekommet en ikke ringe del af de indvendinger, som i sin tid blev rejst mod Jørgensens fremstilling,² idet der selvfølgelig må tages højde for, at Fink, som nævnt, har haft adgang til væsentligt materiale, som ikke stod til HJ's disposition. Vigtigst er det, at Fink på grundlag heraf kan dokumentere en række sammenhænge, som for HJ kun kunne være antagelser, især vedrørende Frankrigs rolle. På mange punkter dækker de to værker hinanden, dog således at Fink takket være senere udkommet relevant litteratur, f. eks. Kaarsteds »Storbritannien og Danmark 1914–1920«, Sjøqvists Scavenius-biografi m. fl. kan bidrage med interessante detaljer bl. a. om forholdet mellem Erik Scavenius og Christian X i okt.–nov. 1918 (I, s. 22–27), og oplysningen om, at Zahle og Scavenius havde godkendt Aage Friis' udkast til oktoberadressen (I, s. 28, jf. note 83, Friis' optegnelser, som HJ ikke har benyttet). Finks mere omfattende materiale muliggør ligeledes en mere skarp analyse af Danevirke-bevægelsen, dens motiver og ideologi.

Det må altså retfærdigvis konkluderes, at Fink stort set – i denne værkets første del – kun bringer nyt, hvor også nyt materiale har været til rådighed. Det må derfor egentlig undre, at han kun har fundet anledning til en eneste – tilmed fuldstændig tilfældig – henvisning til Harald Jørgensens arbejde (bd. I, note 22), som, uanset hvorledes man måtte vurdere det, i hvert fald må have været Fink en væsentlig støtte undervejs. Især fordi de to forfattere på mange områder vurderer tingene ens, kunne det have været af interesse om Fink, dersom han på væsentlige punkter er uenig med HJ, havde argumenteret imod dennes fremstilling i stedet for tilsyneladende blot at ignorere den. Når Fink med rette betegner Danevirke-bevægelsens ledere som folk, der åndeligt ikke var nået længere end til 1870, udtrykker HJ sig mere forsigtigt, men i de grundlæggende holdninger er der ingen forskel. Det er klart, at HJ ikke kan have den samme viden om Ententemagternes planer og reaktioner, hvorfor især bd. I's kap. 9–10 om den danske regerings henvendelse til de allierede og om disses forhåndsindstilling til det slesvigske spørgsmål

¹ Harald Jørgensen, Genforeningens statspolitiske baggrund. Tilblivelsen af Versailles-traktatens slesvigske bestemmelser. Skrifter udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 43, 1970.

² Jf. anmeldelse i HT 1974, s. 470 ff.

er meget væsentlige. Også om Askovmødet i januar 1919 og H. V. Clausens ophold i Paris i begyndelsen af 1919 kan Fink bidrage med interessant nyt. Mens HJ i højere grad koncentrerer sig om selve fredskonferencen i Paris og dens forløb, behandler Fink begivenhederne i 1919 noget bredere. Takket være D. H. Miller, som HJ ikke havde været opmærksom på, kan Fink dog også på dette punkt supplere HJ's tekst.³ Således kan han præcisere, hvor afstemningsreglerne blev forvansket (Fink I, s. 205, jf. HJ, s. 299).

Interessante er også afsnittene om separatismen i Slesvig-Holsten og kanalstatsplanerne, temaer, som Fink redegør udmærket for, men som egentlig nok kunne fortjene en selvstændig undersøgelse. Mens franskmændene udviste en vis interesse for de slesvig-holstenske separatisters tilbøjeligheder, var briterne uinteresserede og amerikanerne klart imod, selv om der fra sidstnævnte parts side faktisk havde været udvist en vis interesse for Kieler-kanalen i efteråret 1918. (Jf. I, s. 86). Fint demonstrerer Fink også, hvorledes de allierede ambassader i København var stadige kilder til megen rygtedannelse, ja, for den franske ambassades vedkommende var der tale om direkte indblanding i indre danske anliggender. Udmærket er også beskrivelsen af Danevirke-folkens ihærdige bestræbelser på at fremme egne synspunkter via fremmede magter – læs Frankrig – som om end de mislykkedes på længere sigt, så på kort sigt opnåede ikke uvæsentlige resultater. Ikke blot lykkedes det ved fransk hjælp at få oprettet 3. zone og senere at få Ejdersted indlemmet heri, men bl. a. også at få bildt præsident Wilson ind, at den belgisk-danske kommissions forslag faktisk var i overensstemmelse med den danske regerings ønsker. Det er naturligvis rigtigt, at såvel Danevirke-programmet som den slesvig-holstenske separatisme idag kan forekomme »fantastiske« (I, s. 236), men i 1919 var det ikke desto mindre synspunkter og bestræbelser, som måtte tages og blev taget alvorligt. Bemærkelsesværdigt er det i den forbindelse at notere sig, på hvor tyndt et grundlag Danevirke-bevægelsen egentlig opererede på i Sydslesvig; den delegation, som det lykkedes at sammensætte til Paris (I, kap. 31), taler for sig selv. Da det den 25.4.1919 blev afgjort, at Kieler-kanalen skulle forblive tysk, var det også afgjort, at Jonas Collins og Bent Holsteins lodseddel var en nitte. Der er dog næppe nogen grund til, som Fink er tilbøjelig til, at gå ud fra, at den så havde været det hele tiden.

Finks manglende sympati for Danevirke-bevægelsen – i hvis ideologi der indgik en ikke ringe mængde antisemitisme – deles fuldt ud af anmelderen. Spørgsmålet er blot, om ikke denne politiske afstandtagen i nogen grad kommer til at fortægne billedet af den rolle, som den danske nationalisme spillede. Fink demonstrerer jo udmærket selv, hvor mange strenge Danevirke-folkene havde at spille på. At de spillede falsk og tabte, er ingen grund til at bagatellisere den politiske trusel, som disse bestræbelser udgjorde mod den danske regerings politik. Finks sympati for H. P. Hanssen-fløjen er et gennemgående træk i hele fremstillingen og giver sig f. eks. i kap. 32 (bd. I) udtryk i en forståelse for fejltrin fra H. P. Hanssens side, som på intet tidspunkt bliver dennes modstandere til del. Det forekommer, at Fink på dette punkt giver sig en – egentlig aldeles overflødig – blotelse. Danevirke-folkene gerninger taler for sig selv, og det ville have klædt fremstillingen, hvis Fink havde givet afkald på via ordvalg og kommentarer at rette idelige hug mod H. P. Hanssens politiske modstandere.

For bd. II's vedkommende gør det særlige forhold sig gældende, at en betydelig del af teksten tidligere er offentliggjort, nemlig kapitlerne 5–14 incl., idet dog 8 og 9 er nyttilkomne.⁴ En nøje gennemgang af de to tekster har vist, at der i alt væsentligt er tale

³ D. H. Miller, *My diary at the conference of Paris*, 21. bd., New York 1924/26.

⁴ Troels Fink, *H. P. Hanssen som minister i regeringen Zahle 1919*. Åbenrå, Institut for Grænseregionsforskning, 1977.

om fuldstændig, til dels verbal overensstemmelse.⁵ På en række punkter er der sket mindre tilføjelser og ændringer, vel primært under hensyntagen til den ny sammenhæng, hvori teksten fremtræder. Enkelte noter, som savnedes i H. P. Hanssen-artiklen, er tilføjet (f. eks. 87–88, 129), til gengæld er andre faldet ud (eks.: 3 og 7). Stort set er der altså tale om en finpudset tekst med de nødvendige tilføjelser og sine steder skærpet eller suppleret argumentation. I sidste del af bd. II og i bd. III behandles dernæst den internationale kommissions forberedelser af afstemningsprocessen og dens overtagelse af administrationen i Sønderjylland (d.v.s. 1. og 2. zone) samt afstemningerne og tiden frem til genforeningen. Fink har her dels kunnet benytte Formans bog om »Den internationale Kommissions neutraliseringsforanstaltninger ved folkeafstemningen i Sønderjylland«,⁶ dels et omfattende utrykt materiale fra især engelske, danske og tyske arkiver. Højdepunkterne er her naturligvis selve afstemningerne og den politiske krise i Danmark. Værd er det dog også at hæfte sig ved skildringen af det samarbejde, som trods den tyske utilfredshed med afstemningsbetingelserne ikke desto mindre kom i stand mellem Danmark og Tyskland omkring 1. zones overgang til Danmark.

Generelt må det siges, at Fink har nået sit mål, nemlig »så redeligt og oprigtigt som muligt at skildre de afgørende begivenheder i det drama, som Sønderjyllands deling 1918–1920 udviklede sig til« (III, s. 220). Det vil også være vanskeligt at bestride, at den udenrigspolitik, som Erik Scavenius lagde navn til, og som regeringens modstandere betegnede som »tyskerkursen«, havde bred tilslutning ikke bare på rigsdagen, men også i befolkningen helt frem til november 1918, hvor Den nordslesvigske Vælgerforening vedtog et program, som regeringen gjorde til sit. Væsentligt er det også at notere, at det på intet tidspunkt lykkedes oppositionen i folketinget at stable et troværdigt alternativ til regeringens politik på benene. Derimod udnyttede oppositionen med stort held den nationalistiske stemningsbølge, der skyllede ind over Danmark i 1919–20, til at forfølge egne politiske mål. Det er derfor særdeles træffende, når Fink betegner »Påskekrisen« som på en gang dramaets klimaks og antiklimaks og understreger, at den grænsepolitiske baggrund for disse dramatiske begivenheder egentlig var lig nul, nemlig et spørgsmål om en minimal justering af den ny grænselinie. Internationaliseringsplanerne byggede fra begyndelsen på sand og blev da tilsyneladende heller ikke taget synderlig alvorligt af de politikere, som havde benyttet dette tema i kampen mod regeringen Zahle.

Når regeringen Zahle og H. P. Hanssen sejrede »i det saglige«, omend led nederlag »på det politiske og det personlige plan«, skyldtes det, at man byggede på et klart politisk grundlag. Selvbestemmelsesretten var et princip, som man på intet tidspunkt accepterede at fravige. Nordslesvig til Clausen-linien betragtedes som en enhed, og da det ikke viste sig muligt at begrænse afstemningen til dette område (eller positivt, da der blev givet udtryk for ønske om afstemning også syd for dette område), tilføjedes så 2. zone. Principielt ændrede dette intet. Omvendt for Danevirke-bevægelsen, som fra begyndelsen af måtte skjule sine virkelige bevæggrunde og hensigter. Oppositionen mod Clausen-linien kunne nok skabe vanskeligheder for regeringen, men i mangel af et seriøst alternativ ikke bringe dennes politik til fald. Flensborg- og Danevirke-bevægelsernes argumentation svækkedes af den manglende enighed om mål og midler. Fink har særdeles grundigt dokumenteret, at »der på intet tidspunkt, mens forhandlingerne om freden stod på, var formuleret et bæredygtigt alternativ til det program, der blev vedtaget af Vælgerforeningens tilsynsråd den 17. nov. 1918«. Han tilslutter sig tillige H. P. Hanssens syns-

⁵ Jf. i øvrigt anmeldelse i HT 1978, s. 592 ff.

⁶ J. C. Forman, Den internationale Kommissions neutraliseringsforanstaltninger ved folkeafstemningen i Sønderjylland 1920. Århus 1975. Jf. også anmeldelse i HT 1978, s. 594 ff.

punkt, at den ny grænse »betegnede det maksimale af, hvad Danmark med respekt for selvbestemmelsesretten kunne vinde tilbage og hvad landet kunne magte« og konkluderer, at Danmark magtede opgaven, og at udviklingen siden 1920 har »bekræftet at selvbestemmelsesretten var fyldestgjort« (III, s. 241).

Heri vil næppe mange idag erklære sig uenige. Men i 1920 var dette langtfra tilfældet, og enkelte anmeldere har da også bebrejdet Fink, at han har skrevet sejrherrenes historie og tilbageprojiceret nutidig bagklogskab og egne politiske sympatier på situationen og menneskene i 1918-20. Nærværende anmelder har selv haft lidt af samme fornemmelse, men vil dog samtidig påpege, at dette intet ændrer ved det forhold, at alle i datiden repræsenterede synspunkter er loyalt præsenteret. Derimod kan man beklage, at Fink i sin afsluttende oversigt i bd. III bruger så megen tid på diskussionen om, hvor vidt den løsning, som grænsespørgsmålet havde fået, nu også var rimelig, retfærdig o.s.v. Dette var naturligvis et afgørende stridspunkt i samtiden, men er jo også behandlet i selve fremstillingen. For Fink har det tydeligvis været meget vigtigt at få placeret H. P. Hanssen i det efter hans opfattelse rette lys, hvilket imidlertid medfører, at andre interessante aspekter af grænsestridens historie, som ellers er kyndigt og grundigt behandlet, netop til sidst kommer til kort. F. eks. kunne det have været spændende med en afsluttende vurdering af Den internationale Kommissions samlede indsats. Nyttigt ville det givetvis også have været for forståelsen af begivenhederne, om Fink havde kastet et blik – ikke udover Danmarks grænser, for det har han gjort – men på de øvrige grænsereguleringer mellem Tyskland og dets naboer efter 1. Verdenskrig, såvel hvor der var tale om afstemninger (Øvre-Schlesien, Øst-Preussen, Eupen-Malmedy) som anneksion (Vest-Preussen, Elsass-Lothringen).

Når Troels Finks bog trods alle dens betydelige kvaliteter alligevel er lidt skuffende, skyldes det ikke, at værket er et »ensidigt forsvarsskrift for H. P. Hanssen-retningen«;⁷ det er at gå alt for vidt at påstå noget sådant, men snarere, at Fink vel netop for at foregribe kritik af den art i overdreven grad har bestræbt sig på at demonstrere, hvorfor han mener, at den fundne løsning var den rigtige, og dokumentere det grundigt, i stedet for at se Sønderjyllands deling som et led i det samlede opgør efter verdenskrigen. Dette kan kun give anledning til at understrege Finks ønske om, at også en tysk forsker måtte tage emnet op. Trods alt var det jo den dansk-tyske konflikt, der var det centrale i sagen, selv om den dansk-danske strid fik afgørende betydning for begivenhedernes forløb. Til slut et hjertesuk, som desværre næsten altid er på sin plads i forbindelse med Finks bøger. Netop for et værk af denne art, som formodentlig vil blive standardværket om afstemningstiden mange år frem i tiden, er det beklageligt, at håndbogsværdien reduceres af manglen på et sagregister. Men lad det være. Upraktisk er det imidlertid, at personregistret, som er medtaget i bd. III, omfatter første udgave af bd. I og II samt bd. III, mens der i anden udgave af bd. I og II er medtaget et nyt personregister for disse to bind. Mest irriterende er dog, og det er den egentlige indvending, at Fink som sædvanlig ikke har følt sig foranlediget til at udarbejde en anstændig kilde- og litteraturfortegnelse. For slet ikke at tale om en ekkurs med en mere omfattende redegørelse for det benyttede materiale.

Carsten Mogensen

⁷ Bjørn Svensson i: Sønderjysk Månedsskrift 1980, nr. 1/2, s. 38.